

ФАКТ И ФИКЦИЯ В ИЗГРАЖДАНЕТО НА МЕДИЙНИТЕ ГЕРОИ

БИСТРА ВЕЛИЧКОВА

Fact and fiction in the creation of media heroes

Bistra Velichkova

Резюме: Езикът е неизменна част и инструмент в работата на медиите. Чрез него те пресъздават и разказват факти от действителността. В процеса на това разказване, при самата употреба на езика, волно или неволно, често се използват елементи от фикцията, доизмисляне на историята, доукрасяване на фактите, с цел медийната история да бъде по-увлекателна. А участниците в тази история често се превръщат в медийни герои. В настоящата статия разглеждам как езикът използван в медиите разказвайки фактите ги доизгражда до фикция и по този начин създава медийни герои. Като теоритична рамка се спирам на теориите за фикцията и езика на Джеръми Бентам, Жан-Пол Сартр и Мишел дьо Серто. Избирам тях поради общите им възгледи относно езика, според които той има способността да изменя реалността в процеса на разказване за нея и по този начин да създава измислена, втора, фикционална реалност. В изследването разглеждам примери с личности от реалния живот, които след представянето им в медиите се превръщат в медийни герои. Такива са представители на престъпния свят и мафията в България след 1990 г.

Ключови думи: факт, фикция, медийни герои, език

Abstract: The language is an indispensable part and instrument in the work of the media. Through it they recreate and tell facts of reality. In the process of the narrative, the use of language, either intentionally or unintentionally, often uses elements of fiction, making up the story, refining the facts in order to make the media story more engaging. The participants in the story often turn into media heroes. In this article, I investigate how the language that is used in the media in order to tell the facts turn them into fiction and thus creates media heroes. As a theoretical framework, I address the theories of fiction and language of Jeremy Bentham, Jean-Paul Sartre and Michel de Certeau. I choose them because of their common views on the language and its ability to change the reality in the narrative process, and thus to create a second, fictional reality. In the article, I examine examples of real-life individuals who, after their presentation in the media, turn into media heroes. These are representatives of the criminal world and the mafia in Bulgaria after 1990.

Keywords: fact, fiction, media heroes, language

Факт и фикция

„Факт“ е нещо, което е известно, че е истина (Оксфордски речник). Например: „Факт е, че таралежът има бодли; Факт е, че земята е кръгла“. Според речника на Кеймбридж „факт“ е нещо, което е известно, че се е случило наистина и за което има доказателства, или потвърдена и достоверна информация. Също така факт е нещо, което може да бъде доказано научно или логично. В областта на науката факт е обективно проверено наблюдение, потвърдено експериментално. Фактите са основата, върху която се градят научните теории. Думата „факт“ произлиза от латински „factum“ и за първи път е използвана в английския език за нещо, което се е случило в действителността. В края на XIX век Франсис

Брадли, британски философ идеалист, употребява думата „факт” като философски термин и казва, че „всеки вид факт трябва да притежава две страни – на съществуването и на съдържанието”, като под „съдържание” Брадли разбира „комплекс от качества и отношения”, които фактът притежава. Ученият нарича факта „събитие или нещо друго, което се придобива чрез опит на момента” (Цит. по The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2013).

В журналистиката факт се дефинира като нещо, което се е случило в действителността или нещо, за което се предполага, че е истина. Всеки журналист обаче трябва сам да проверява и преценява източниците, които му предоставят дадени факти, твърдейки, че са истина. В журналистиката съществуват доказани факти, факти, които се предполага, че са истина, и факти, които са лъжа (The News Manual). Фактите, които са научно доказани, са като например научният факт, че „Земята е кръгла”, историческият факт, че „На 1 септември 1939 г. Германия напада Полша и така се поставя началото на II-та Световна война”, биологичният факт, че „Жените имат способността да раждат деца, а мъжете – не”. Това са факти, които са неоспорими, научно доказани, логични и общовалидни.

Пълната противоположност на факта (истината) е фикцията (неистината). „**Фикцията**” е нещо, което е измислено или невярно. То се използва в литературата под формата на проза (романи, разкази), за да се опишат измислени събития и хора (Оксфордски речник). Фикция е и фалшиво твърдение, за което се претендира, че е истина (напр. „На работа тя поддържа фикцията, че има университетско образование”, Речник на Кеймбридж). Самата дума „фикция” произлиза от латинския глагол „fingere”, който означава измислям, оформям, фалшифицирам и др. Както Дарин Тенев приема (от Kate Hamburger), основа на съвременната употреба на думата остава отглаголното съществително „fictio”, при което надделява смисълът на „съзидателно оформяне” (Тенев, 2012). „Fictio”, което се превежда като “фикция”, е точният превод на идеята на

Аристотел за мимезис. Мимезисът означава „подражание“ и се появява като термин от времето на Античността. В епохата на рационализма фикцията обаче е била критикувана за това, че представлява лъжа. Джон Лок казва, че „всички наши прости идеи са реални и истинни... а не фикции, които измисляме за удоволствие“ (Lock, 1975: 375).

В края на XVIII и началото на XIX век **Джеръми Бентам** оспорва това изказване, като заявява, че **фиктивното е свързано с езика и следователно фикцията е неизбежна.** „Фиктивно биващо е биващо, на което се приписва съществуване чрез граматическата форма на речта, употребена при говоренето за него, но съществуване в реалността всъщност не би трябвало да му се приписва. Всяко съществително име, което не е име на реално биващо (...), е име на фиктивно биващо“ (Bentham, 1959). Бентам подчертава, че фиктивните биващи дължат своето съществуване само на езика. Но езикът укрива тази своя роля, „за да направи говоренето за фиктивните биващи възможно“. Една от особеностите на тези фиктивни биващи е, че те трябва да бъдат третираны като реални. Така Бентам заключава, че фиктивните биващи дължат своето съществуване само и единствено на езика (Bentham, 1959: 15).

Жан-Пол Сартр на свой ред казва, че именно **езикът е средството**, чрез което човек придобива най-висшата си свобода. Езикът според него „**придава битие на един свят, който е едновременно и неговият свят, и „външният“ свят.** Съзнанието създава въображаем образ на света, едновременно такъв, какъвто е, и какъвто трябва да бъде, изцяло наш и изцяло чужд, и колкото по-наш, толкова по-чужд“ (Сартр, 1998: 71). Жан-Пол Сартр твърди, че за постигане на тази свобода са необходими и автор, и читател, т.е. и създател на въображаемия свят, и реципиент на този свят. Той казва: „Прочитът прилича на синтез от възприятието и творчеството, [...] а читателят има съзнанието, че едновременно разбулва и създава“ (Сартр, 1998: 59). Маргарет Макдоналд също подчертава ключовата роля на езика като казва, че: „[...] във фикцията езикът е

използван да създава” (Macdonald, 1954). В медиите езикът се използва, за да пре-създава реалността, да информира за реално случили се събития и хора. В книгата си „Медиен разказ” Снежана Попова казва, че за да има разказ, той трябва да „пресъздава” нещо, като „самото човешко говорене е източник на събития – в неразделна цялост разказът предава социални неща/събития, придавайки им стойности от/на разказването” (Попова, 2017). **Мишел дьо Серто** твърди, че „казванията са текстуален начин на правене”: **разказаната история се отдалечава от реално ставащото и по този начин не толкова описва даден ход, колкото го прави”** (Цит. по Попова, 2017).

От различните теории, свързани с фикцията, разгледани по-горе, **в настоящия анализ ще се спра на теориите на Джеръми Бентам, Жан-Пол Сартр и Мишел дьо Серто. Избирам именно тези трима автори поради общите им възгледи за способността на езика да изменя реалността в процеса на разказване за нея и превръщането ѝ във фикция.** Езикът е основен инструмент на медиите. Чрез него те разказват и преразказват факти от действителността. В процеса на разказването обаче, при самата употреба на езика често се използват елементи от фикцията, доизмисляне на историята, доукрасяване на фактите с цел медийната история да бъде по-увлекателна, а оттам и героите да бъдат по-интересни. В следващите редове ще дам примери за това как езикът, използван в медиите, разказвайки фактите ги доизгражда и допълва чрез фикция, като по този начин се създават медийни герои. Примерите ще послужат и в потвърждение на теориите на тримата автори относно влиянието на езика при разказването на действителността.

Медийни герои след 90-те години в България

Изграждането на медийни герои съществува от съществуването на пресата и журналистиката. В настоящия текст по-конкретно ще разгледам периода в България след 1990 г. Избирам именно този период поради социалните и политическите промени, които настъпват в страната, и появата на мафиотски

групировки, които често биват отразявани в медиите. Защо в този период образи на престъпници и водачи на т. нар. мафия все повече започват да се появяват на страниците на вестниците? Добре известен е фактът, че за журналистиката добрата новина не е новина. Медиите търсят новини и герои, които да предизвикат интереса на читателя, а тези новини често са криминалните или сензационните, скандалните. Такива новини най-често са създавани от представителите на **криминалния свят – престъпници, убийци, босове на мафията** и т.н. След 1990 г., когато България е в разгара на политическия и икономически преход от социалистическа форма на управление към капиталистическа, на първите страници на вестниците освен политици се появяват и активни членове на престъпния свят. Неусетно ежедневно отразяване на новини, свързани с тях, и интервютата със самите лидери на престъпни групировки създават един обратен ефект и **медиите превръщат престъпниците в герои**. Това става до голяма степен с донякъде несъзнаваната помощ на журналистите.

Много са криминалните журналисти, които са отразявали престъпните събития и са интервюирали хора от мафията в България след 90-те години. Една от тях е журналистката **Надя Чолакова**, която дълги години работи в криминалните отдели на различни вестници и телевизии. Тя прави някои от първите интервюта с известните босове на мафията след 90-те: братята Георги и Васил Илиеви, Златко Баретата, Евгени Стефанов – Женята, Косьо Самоковеца, Антон Милтенев – Клюна, Иван Тодоров – Доктора и др. Своите статии, репортажи и интервюта, свързани с криминалния свят, журналистката публикува във вестниците „1000 дни“, „Континент“, „Стандарт“, „Труд“, както и във в. „168 часа“, където 9 години завежда отдел „Разследване“. Текстовете ѝ за подземния свят биват определяни като „цветни, нестандартни и различни“. Вследствие на дългогодишната си работа в криминалния и разследващия ресор, журналистката решава да напише серия от документални романи под заглавието „**Живей**

бързо“, като първите части представляват реална автобиография на братята Васил и Георги Илиеви (Чолакова, 2007). За основа на книгите си взима вече правените от нея разследвания и интервюта за пресата по темата. В първата документална книга „Живей бързо. Васил и Георги Илиеви. Книга първа“, която излиза през 2007 г., Надя Чолакова разказва биографично за живота на двамата братя, като започва хронологично от тяхното детство, съзряването и пътя, който ги извежда до босове на подземния свят в годините след 1990 г. В книгата присъстват конкретни факти от живота на двамата мафиоти. Но тези факти са разказани чрез техниките на художественото писане. Разбира се, ако фактите бъдат представени сухо и информативно като в учебник по история не биха били толкова интересни за четене. Журналистката придава плътност на фактите, пречупва ги през собствения си поглед и ги субективизира. Тя облича фактологичните данни от живота на героите си в една фикционалност, която е легитимирана поради наличието на факти измежду художествените определения, прилагателни, авторови разсъждения и заключения. Примерите изобилстват не само в цялата първа книга за живота на двамата мафиоти, но и в следващите три части от поредицата. Изграждането на героичния образ на представителите на престъпния свят започва още с първото изречение, на първата страница на книгата:

„Братя Илиеви са господари и жертви на най-екстремния психологически експеримент. Този да живееш в свят на контрасти и непредсказуемост. Какво се случва, когато две босоноги момчета от гетото стават милионери? Разкошът облива главите им със златен дъжд, но дали са готови за него? Бедните стават богати набързо” (Чолакова, 2007).

Този абзац е красноречив пример за художествен текст, представящ хора от реалността. Обективно погледнато, независимо от времето и историческия период, всички хора живеят в „свят на контрасти и непредсказуемост“. В такъв случай какво прави по-специални тези двама братя, момчета като много други,

които в действителност се превръщат в престъпници, както се случва с много други като тях по света? Разбира се, те са специални за най-новата история на България поради факта, че стават едни от основните действащи лица в мафиотските групировки след 90-те у нас. Въпреки това няма реално основание за превръщането им в герои на своето време; Герои – първо на страниците на пресата, а след това вече и в герои на самостоятелна документална книга (която между впрочем първоначално се продава като допълнително четиво към определени ежедневници, а след години вече и като самостоятелна книга в книжарниците). В текста, който следва по-нататък в книгата, през цялото време се прокрадва авторовото съчувствие към съдбата на „тези босоноги момчета от гетото”, които едва ли не са станали жертви на съдбата без да разберат. Може и така да е, но това е недоказуем факт, тъй като е твърде абстрактен. А жанрът на книгата е обявен като „документален”, което предполага достоверност и строго придържане към фактологичната рамка.

В увода авторката казва, че за да напише биографията на двамата братя е разговаряла с известни босове от подземния свят, депутати, бизнесмени, треньори, борци, кадри на Държавна сигурност и др. За да напише книгата се е срещнала с над 40 души, които са ѝ разказвали за братята. Накрая обобщава, че реакциите на събеседниците ѝ относно личностите на Васил и Георги Илиеви са били полюсни: „От „Колко майки са разплакали” до „Те бяха модните икони на София”. В това обобщение ясно се вижда субективната гледна точка на автора, лишена от каквато и да е фактологичност. А твърдението, че са били „модните икони” на София, категорично затвърждава усещането за героизация на образите и доизграждане на историята с измислени елементи от авторката. В цялата книга Надя Чолакова в художествен стил разказва фактите и сякаш дава субективна насока как да се възприемат образите в книгата, от читателя. Това, което навежда към критика на този субективен поглед, е жанровото определение на книгата – „документална”. Т.е., налице е документална книга – биография за реални

личности, базирана на срещи и разговори с тях и техни близки, но изградена с техниките на художественото писане. **Така фактът, че двамата братя са двама престъпници, част от мафията след 90-те години, се оказва, че преминава във фикцията, че те всъщност са герои на 90-те. Това става именно чрез езика и неговите способности за деликатно размиване на границите между факт и фикция.** Журналистите и медиите превръщат престъпниците в герои, а живота им – в атрактивна криминална „приказка”. По този начин разказват по-увлекателно историята на т. нар. период на промени след 90-те години – Прехода. Друг пример, който подкрепя наблюдението за медийна героизация на мафиотите, е следният цитат от втората книга, продължение на документалната биография на Васил и Георги Илиеви – „Живей бързо 2. Васил и Георги Илиеви. Обезглавената империя”:

„Първа част, Глава 4 – Игра на индианци: „Васил е със софийска бригада от 30-40 души. Развява дълга коса и се подвизава по бермуди. Прилича на индиански вожд. Бизнесът му позволява да ходи гол до кръста и по джапанки [...] В Слънчев бряг иде буря, която заплашва да го духне като плажен чадър” (Чолакова, 2007).

В този абзац ясно се вижда художественото описание на Васил Илиев. Предполага се, че е факт това, че е бил на Слънчев бряг в момента, за който се разказва. Вероятно е факт и облеклото му, но това, че прилича на „индиански вожд”, е изцяло фикционално определение, измислено от автора. В него няма нищо документално или журналистическо. То има за цел да въздейства върху въображението на читателя и да го накара да си представи българския мафиот по по-интересен и вълнуващ начин. Както казва Мишел дьо Серто: „разказаната история се отдалечава от реално ставащото”. По този начин не описва случилото се, а по-скоро го прави, случва го наново чрез езика. Разказаната история за случки от действителността се превръща в друга история, която е обогатена с фикция.

Примерите, които взехме от документалната книга на Надя Чолакова, потвърждават и теорията на Жан-Пол Сартр, който казва, че езикът „придава битие на един свят, който е едновременно и неговият свят, и „външният” свят”. Т.е. самият език, самият текст, разказвайки за външния свят, създава свой собствен свят на текста; Журналистката, разказвайки за реалния житейски път на братя Илиеви, разказва външния свят, но, пречупен през езика, се получава и един вътрешен свят на текста, на повествованието. Описвайки израстването и развитието на двамата братя до босове на престъпни групировки, журналистката, от една страна, описва живота им, но чрез езика тя го създава, доизмисля, фикционализира и превръща в „приказен” разказ. Примерът за героизираните братя подкрепя и твърдението на Джеръми Бентам за това, че фиктивното е свързано с езика и фикцията е неизбежна. Могат да се дадат още много примери от документалните книги на журналистката Надя Чолакова за това как личности от 90-те години се превръщат в герои. Разбира се, тя не е единствения журналист – за героизирането на личности от мафията след 90-те години в България спомагат много журналисти, които пишат за тях, взимат им интервюта и т.н. Често самите те не осъзнават, че чрез статиите си в медиите изграждат героични образи на обикновени престъпници. Това вероятно е поради подвеждащата функция на езика, който има способността в процеса на описване и разказване за даден човек да изгради за него съвсем различен образ от действителния.

За медийното героизиране на личности от българската мафия спомагат не само журналистите, но и „изкуството” (ако можем така да го наречем), като, например, песни от попфолк жанра, които се посвещават на конкретни босове от мафията и възпяват тяхното мъжество и „героични подвизи”. Тези песни се предават по определени телевизионни канали, които всъщност са медийни канали. Пример е известната песен от началото на 90-те години „Тигре, тигре” на Радо Шишарката, която е посветена на боса на мафиотската групировка ВИС

– Васил Илиев. Поводът за създаването на тази песен е откриването на ресторанта „Мираж”, който впоследствие става сборище на личности от подземния свят, както и култово място за феновете на попфолк и чалга музиката. Години по-късно се появява и телевизионен сериал за мафията в България – сериалът „Под прикритие” (2011). Вижда се, че образите на мафиотите се конструират чрез няколко медийни канала – статии във вестници, репортажи по телевизията, документално-биографични книги, песни, а по-късно и филми, и сериали. Оказва се, че всички тези канали идеално преплитат факт и фикция, за да превърнат обикновени престъпници в медийни герои на 90-те години в България.

Заклучение

В настоящото изследване видяхме как теориите за факта, фикцията и езика на авторите Джеръми Бентам, Жан-Пол Сартр и Мишел дьо Серто се прилагат на практика. Според тези учени езикът има способността да изменя реалността в процеса на разказване за нея и по този начин да създава измислена, фикционална реалност. Доказателство на теориите на тези учени видяхме чрез примери от поредицата документални книги „Живей бързо” на българската журналистка Надя Чолакова, посветени на известните босове на мафията след 90-те в България – братята Васил и Георги Илиеви. Книгите са базирани на проучвания и статии, които журналистката е разработвала при работата си в пресата. Т.е. образите на личностите от подземния свят първо биват представени на страниците на вестниците, а след това разгърнати в документални книги, които подсилват медийната героизация на представителите на подземния свят. Връзката между факт и фикция се оказва много силна и неизбежна в журналистическите и документалните текстове. Езикът е най-важният инструмент, чрез който се преплитат фактите с елементите на фикцията. По този начин, когато се разказва за събития от реалността, в пространството на текста те се превръщат във втора, фикционална реалност, в която действителните

личности се превръщат в герои. Езикът помага на съзнанието да създаде въображаем образ на света. Фактите, които минат през езика, макар и в строгото документалното поле на медиите, имат голям потенциал да се видоизменят до фикция, в която реални хора вече се превръщат в герои. Когато тези хора са представители на престъпния свят, медиите, разказвайки за тях, ги превръщат в герои.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ

- ПОПОВА**, Снежана (2017). *Медиен разказ*. София: Св. Кл. Охридски.
- САРТР**, Жан-Пол (1998). Какво е литературата. *Ситуации I. Литературна теория и критика*. София: Евразия-Абагар.
- СЕРТО**, Мишел дьо (2002). *Изобретяване на всекидневието*. София: ЛИК, 2002.
- ТЕНЕВ**, Дарин (2012). *Фикция и образ. Модели*. Пловдив: Жанет 45.
- BENTHAM**, Jeremy (1959). *The Theory of Fictions*. Paterson, New Jersey: Littlefield, Adams&Co.
- Cambridge dictionary**. *Fiction*.
<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fiction>
- CAMPBELL**, Joseph, Bill **MOYERS** (1991). *The Power of Myth*. First Anchor Books Edition.
- HAMBURGER**, Kate (1993). *The Logic of Literature*. Indianapolis: Indiana University Press
- ISER**, Wolfgang (1993). *The Fictive and the Imaginary. Charting Literary Anthropology*. Baltimore, London: The John Hopkins University Press.
- LAMARQUE**, Peter, **OLSEN**, Stein Haugom (1994). *Truth, Fiction and Literature. A Philosophical Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- LOCK**, John (1975). *An Essay Concerning the Human Understanding*. Oxford University Press.
- MACDONALD**, Margaret (1954). The Language of Fiction. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Suppl. Vol. 28.
- MURRAY**, Henry (1960). *Myth and Mythmaking*. New York: Braziller, 1960.
- Oxford dictionaries**. *Fact*. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/fact>;
Fiction. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/fiction>.
- The News Manual**. Facts and Opinion. Chapter 56, Volume 3.
https://www.thenewsmanual.net/Manuals%20Volume%203/volume3_56.htm
- The Stanford encyclopedia** of Philosophy. Edward Zalta ed. (Spring 2013 Edition)
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/facts/>

ЧОЛАКОВА, Надя (2007). *Живей бързо. Васил и Георги Илиеви. Книга първа.* София: Милениум.

ЧОЛАКОВА, Надя (2007). *Живей бързо 2. Васил&Георги Илиеви. Обезглавената империя.* София: Милениум.

ЧОЛАКОВА, Надя (2014). *Живей бързо 4. Кръв за кокаин.* София: Ентусиаст.